

В.М. Феценко

ІДЕЇ НІМЕЦЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ В ОБҐРУНТУВАННІ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКОЮ ЕКОНОМІЧНОЮ ДУМКОЮ (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.)

Проаналізовано питання сприйняття та розвитку ідей німецької історичної школи представниками української економічної думки в процесі осмислення шляхів, форм та механізмів формування ринкового господарства на національних теренах.

Ключові слова: німецька історична школа, українська економічна думка, методологія аналізу, ринкове господарство, державне регулювання економіки, методологічний плюралізм.

Постановка наукової проблеми. Актуалізація методологічної проблематики досліджень сучасної економічної науки цілком зрозуміла в контексті системних соціально-економічних перетворень, динамізації та ускладнення як світового, так і національного економічного розвитку. Означені трансформації, що відбуваються за умов глобальних викликів та загострення внутрішніх суперечностей господарських систем, вимагають глибокого наукового осмислення, розширення методологічних засад теоретичних досліджень, зокрема шляхом залучення позаекономічних чинників та аксіологічних орієнтирів у вивчення господарських процесів, узагальнення як світового історичного досвіду ринкової модернізації економіки, так і системних зрушень в господарстві України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. з метою використання їхніх позитивних результатів при виробленні стратегії, напрямів і темпів економічного розвитку сучасної України.

© В.М. Феценко, 2013

Праці широкої плеяди представників української економічної думки означеного періоду, що базувалися на підґрунті «методологічного плюралізму», зокрема використанні положень «граничного аналізу», ідей німецької історичної школи, визнанні важливої ролі держави в економічних процесах, стали важливим етапом у розробці цілісної концепції ринкового господарства. У цьому контексті вивчення та критичний аналіз їхнього наукового доробку, методологічних засад досліджень та практичних рекомендацій мають суттєве значення для більш глибокого розуміння основних проблем та масштабності завдань ринкового реформування та, відповідно, адекватного відображення сучасних макроекономічних реалій.

Аналіз досліджень та останніх публікацій. До проблем методологічних засад української економічної думки пореформеного періоду впродовж останніх двох десятиріч зверталося багато дослідників. Серед них: С.М. Злупко, І.-С. Коропецький, Л.П. Горкіна, Е.Л. Лортікян та інші. Сьогодні методологічні аспекти вітчизняної економічної думки слугують предметом аналізу таких істориків-економістів як Т.В. Гайдай, Л.Я. Корнійчук, П.М. Леоненко, В.В. Небрат, Н.А. Супрун, В.М. Тарасевич, Ю.В. Ущаровський та інші. Однак питання сприйняття та розвитку методологічних підходів економістів німецької школи в обґрунтуванні ринкової модернізації вітчизняної господарської системи та в еволюції української економічної думки останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. у цілому проаналізовані значно меншою мірою, переважно в контексті становлення інституціональних засад в українській економічній науці [5; 15].

Мета дослідження. Метою даної публікації є висвітлення процесу пошуку українською економічною думкою шляхів ринкової трансформації економіки України на широкому підґрунті поєднання можливостей традиційної класичної методології та лібералізму, а також постулатів німецької історичної школи, що були суттєво розвинені в процесі обґрунтування вітчизняної моделі ринкового господарства.

Виклад основного матеріалу. Пореформенна трансформація економіки України істотно вплинула на стан, напрями та розвиток національних економічних досліджень. Після прийняття Маніфесту 1861 р. були опубліковані численні праці з економіки, в яких увага вчених була зосереджена на різних аспектах формування ринкового господарства в країні, проблемах подолання економічного відставання від західних держав, індустріалізації виробництва, ємності внутрішнього ринку тощо.

Вивчаючи переваги ринкового розвитку в країнах Західної Європи, українські економісти в своїх дослідженнях ринкової проблематики намагалися використати як позитивний світовий досвід, так і врахувати національні особливості генези підприємницьких відносин. При цьому в теоретичних позиціях українських дослідників помітним стає критичний підхід до наукових надбань класичної школи політичної економії. Заперечення концепції «економічного індивіда» та аналізу його поведінки ізольовано від суспільних відносин вирізняє дослідження українських авторів, а особливо праці представників Київської наукової школи М.Х. Бунге, Д.І. Піхна, О.Д. Білімовича, М.М. Цитовича, Р.М. Орженцького, Є.Є. Слуцького та ін. Особливістю їхніх наукових пошуків стає спроба творчого поєднання ідей класичного лібералізму з методологічними підходами німецької історичної школи, положеннями соціального напрямку економічної теорії та європейського соціал-реформізму, більш широкий погляд на сукупність чинників, що впливають на економічний розвиток. До предмету аналізу дослідники включають традиції, фактори морально-етичного, правового, соціального порядку, регуляторні можливості держави тощо.

Представники української економічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. широко використовували у своїх дослідженнях принцип історизму, сформульований економістами німецької історичної школи, ще передбачав вивчення економічних явищ у генезі та розвитку, в еволюційному розгортанні господарської діяльності в геополітичному (національ-

ному) та історико-хронологічному (часовому) вимірах. Такий методологічний підхід український вчений В.Ф. Левитський, приміром, вважав єдино правильним. Стосовно історичного характеру складових економічної науки він зауважував: «Жодна система економічних теорій, якщо вона тільки бере до уваги історично сформовані господарські відносини, не може бути універсальною теорією господарства, ...а неминуче буде тільки теорією господарства певної історичної формації» [10, с. 42].

Подібно до теоретичних постулатів німецької історичної школи праці переважної більшості українських вчених вирізняє негативне ставлення до концепції економічної людини. Аналізуючи народне господарство як єдине ціле, частини якого перебувають у постійній взаємодії між собою, М.І. Туган-Барановський, М.Х. Бунге відкидали думку про те, що така цілісність може розглядатися як проста сума окремих індивідів. Розвиток господарської системи керується законами, відмінними від законів, яким підпорядковується діяльність окремих індивідів. У даному питанні українські дослідники виступили прихильниками засновника німецької історичної школи Ф. Ліста, який вперше розглянув як суб'єкта економічних відносин не індивіда, а націю. Вчений писав, що «між окремою людиною і людством стоїть нація з її особливою мовою і літературою, з її власним походженням і історією, з її особливими звичаями і традиціями, законами і установами, з її правом на існування, на незалежність, прогрес, споконвічну стійкість і з її відокремленою територією...» [11, с. 152].

З критикою методології індивідуалізму та підтримкою ідей Ф. Ліста виступив також С.М. Булгаков, який підкреслював, що «істинним і причому єдиним... суб'єктом господарства, уособленням чистого господарства, або самої функції господарювання, є не людина, але людство» [1, с. 94]. Думку про пріоритет загальнодержавних інтересів щодо індивідуальних обстоював В.Я. Желєзнов [6, с. 289–290]. Підтримка і розвиток основних положень німецької історичної школи в українській економічній думці пояснюється низкою

причин: реакцією на кризу класичної політичної економії, подібністю протікання геополітичних та господарських процесів на теренах обох країн, близькістю науково-теоретичних поглядів дослідників, що формувалися у процесі спілкування під час наукових відряджень, стажувань українських вчених в університетах Німеччини, слухання лекцій провідних представників німецької історичної школи.

Важливою рисою досліджень і німецьких, і українських економістів була прихильність до обґрунтованої державної політики у досягненні суспільних інтересів та соціальної злагоди. Аналізуючи процеси ринкової модернізації економіки, українські вчені захищали принципи ринкового господарювання, проте за умови активних регулюючих дій з боку державних інституцій. Ідеї необхідності державного втручання в перебіг економічних процесів з метою послаблення соціальної напруги в суспільстві, підтримки державою національної промисловості, врахування специфіки соціально-економічного розвитку України знайшли плідне використання у працях М.Х. Бунге, М.В. Довнар-Запольського, В.Я. Железнова, М.І. Туган-Барановського, В.Ф. Левитського, Д.І. Піхна. Останній, зокрема, досліджуючи продуктивні сили суспільства, поряд з природою, працею та капіталом ґрунтовно вивчає вплив на господарську діяльність таких чинників як звичаї, мораль, освіченість, енергія, дух підприємництва, законодавство, державний та суспільний лад життя [13, с. 67–68]. Тобто українські вчені були певні, що національна модель ринкової економіки не могла сформуватися тільки на теоретичному підґрунті класичної політичної економії. На їхню думку, вона повинна була включати державу та інші соціальні інститути для регулювання господарських процесів і в той же час мати певну цілісність і субординацію економічних відносин на базі приватної власності та розвитку ринку.

Серед українських науковців не викликала сумнівів теза, що роль державного регулювання у вітчизняній економіці повинна бути значно вищою, ніж у розвинених західних країнах. Цю ідею ще в середині XIX ст. висунув Ф. Ліст стосовно дер-

жав, які пізніше стали на шлях розбудови ринкового середовища, оскільки для них, на думку вченого, не було іншого способу швидко забезпечити високі темпи економічного розвитку і посісти належне місце у світі, як спертися на силу і міць держави.

Серед форм державного регулювання ринкових процесів в українській науковій літературі найбільш повно були досліджені фабричне законодавство, митна, банківська, біржова, податкова політика держави, регулювання відносин землеволодіння, одержавлення деяких галузей народного господарства, казенні замовлення (праці П.І. Фоміна, В.Ф. Левитського, М.І. Туган-Барановського, М.М. Соболева й ін.). Щодо втручання суспільних інститутів в перебіг економічних процесів, українські економісти відзначали суттєву роль професійних спілок, громадських організацій монополістів (спілок промисловців, цукрозаводчиків). Проте, ці проблеми були досліджені меншою мірою.

На основі методологічних підходів історичної школи аналіз становлення ринкової економіки представниками української економічної думки мав багатоплановий характер: дослідження діяльності ринкового механізму доповнювалося вивченням соціально-етичних, правових, культурно-історичних аспектів ринкових відносин. Українські економісти обґрунтовували необхідність соціальних реформ; характер, межі та напрямки регуляторного впливу державних інститутів на економічні процеси тощо. Розроблення зазначених проблем базувалося на системному підході, що характеризувався комплексною оцінкою ринкового господарства, намаганням провести мікро- та макроаналіз ринкових зв'язків, простежити їхню динаміку, етапи розвитку, вплив на різні сторони життя суспільства, залучити до економічного дослідження чинники позаекономічного порядку: правові, морально-етичні, психологічні, історичні тощо. Системний аналіз генезису капіталістичного господарства вирізняє дослідження М.Х. Бунге, С.М. Булгакова, О.Д. Білімовича, В.Я. Железнова, М.І. Туган-Барановського та інших українських учених-економістів.

Зокрема, М.Х. Бунге вже в 70-ті роки XIX ст. виходив за межі класичної доктрини з притаманною їй абсолютизацією законів вільної конкуренції, стверджуючи про необхідність залучення до економічного аналізу правових норм та досліджуючи вплив соціально-психологічних чинників на генезу ринкових процесів. Такі нововведення в методології досліджень вченого обумовили те, що сучасні дослідники економічного доробку М.Х. Бунге при ідентифікації його поглядів з провідними напрямками світової економічної теорії приходили до кардинально різних висновків. В історико-економічній літературі вчений характеризується і як теоретик класичної школи в політичній економії [7, с. 66], і як послідовник нової історичної школи [8, с. 249] і навіть як еkleктик [9, с. 44]. Проте більш доречно, як нам здається, було б говорити про еволюцію поглядів вченого, починаючи від класицизму через позиції німецької історичної школи до поступового усвідомлення необхідності застосування інституціональних підходів у економічних дослідженнях.

М.Х. Бунге, аналізуючи особливості капіталістичного розвитку в Росії та Україні, критикував А. Сміта та його послідовників за ідею невтручання держави в економіку. Вчений був переконаний, що певний регулюючий вплив з боку держави і соціальних інститутів необхідний і корисний. «...Економічна система людських суспільств, – писав він, – не є чимось ustalеним; вона розвивається разом з освітою, зростанням добробуту і моралі, у результаті розширення сфери соціальної компетенції властей та особистої ініціативи. Добре зорганізоване суспільство не є винятково проявом вільного розвитку приватних відносин, як думають послідовники Сміта, воно є результатом постійної співпраці уряду та народу» [2, с. 41]. При цьому розвиток позаекономічних чинників, на думку вченого, так само важливий, як і зміни в господарській системі.

Роль держави, на думку М.Х. Бунге, полягає в забезпеченні правового захисту приватної власності і підприємництва, юридичного унормування взаємовідносин між працею і капіталом, регулювання митної політики і грошового обігу,

запровадження механізмів антимонопольного законодавства, підтримки макроекономічної рівноваги між попитом і пропозицією. Особливо важливою, на думку вченого, є роль державних інститутів у соціально значущих сферах життя суспільства, тобто таких, що зачіпають інтереси широких верств населення. До таких соціально важливих сфер вчений зараховував, зокрема залізничне господарство та діяльність банків. Вплив останніх на промисловість і народне господарство виявляється всеохоплюючим, а помилки лягають тягарем не тільки на окремих громадян, а й на суспільство в цілому. «Саме тому, – доходить висновку М.Х. Бунге, – у справі банківій не можна обмежити роль держави невтручанням; саме тому не можна обійтися без законодавства, що встановлює певні межі для діяльності кредитних установ» [3, с. 69].

Щодо залізничного господарства, як соціально важливої галузі економіки, український вчений також обґрунтовував необхідність втручання та певних регулюючих дій з боку держави і суспільства. Аналіз залізничного господарства з позицій теорії класичної школи, на думку М.Х. Бунге, взагалі не можливий [4, с. 339]. Вчений виокремлює низку відмінностей у функціонуванні фабрики і залізниці, на основі яких намагається пояснити особливості діяльності залізничного господарства, зокрема в системі ціноутворення, в існуванні специфічного елементу витрат – витрат на централізоване управління, в багатоплановості державного впливу на залізничне господарство. Важливу роль держави у регулюванні діяльності залізничного транспорту підкреслював також Д.І. Піхно, аналізуючи проблеми державного фінансування залізниць, конкуренції з іншими видами транспорту, питання тарифікації залізничних послуг тощо.

Характерною рисою теоретичних розробок М.Х. Бунге з питань державного регулювання було те, що останнє розглядалося не як єдиний, хоча і важливий, напрям регулюючого впливу на суспільне виробництво, а як складова системи господарського регулювання. У ній, на думку вченого, мають органічно поєднуватися ринкові методи (конкуренція, вільне ці-

ноутворення, коливання попиту і пропозиції), цілеспрямоване державне регулювання економічних процесів, а також інститути соціального впливу (юридичні, морально-етичні), що доповнюють ринкові механізми з метою більш ефективного їх функціонування.

Наголошуючи на важливій ролі, зокрема, юридичних інститутів у системі господарського регулювання, М.Х. Бунге, зокрема, зазначав, що «найширша свобода не виключає юридичних норм, які встановлюються не заради перешкодження приватним особам, суспільній їх діяльності, а заради надання кожному можливості користуватися тими правами, що йому належать» [3, с. 70]. Ним передбачалися також суттєві перетворення в оподаткуванні, кредитуванні, грошовому обігу, перегляд торгово-промислового законодавства і системи акціонерного засновництва, реорганізація залізничної справи тощо. Особливого значення М.Х. Бунге надавав соціальним заходам, закликаючи терміново розробити фабрично-заводське законодавство, яке б регулювало відносини робітників і підприємців, не перешкоджаючи виникненню робітничих асоціацій, залучало трудящих до участі в прибутках підприємств.

Таким чином, в українській економічній думці на основі методології німецької історичної школи дослідження суто економічних факторів ринкової економіки доповнювалися вивченням правових, етичних, культурно-історичних аспектів розвитку ринкового середовища. Українські економісти обґрунтовували необхідність соціальних реформ, доцільність, напрями та межі регуляторного впливу державних і соціальних інститутів на економічні процеси. Методологія їхніх досліджень була співзвучною методам аналізу сформованої набагато пізніше школи інституціоналізму, характерні риси якої відомий японський економіст Т. Негіші вбачав, зокрема у 1) розчаруванні у неокласичній економії, її абстрактних, статичних і заснованих на гедоністських та атомістичних уявленнях про людську природу; 2) необхідності інтеграції економічної теорії та інших суспільних наук, таких як соціологія, психологія, антропологія і юриспруденція, або те, що можна назва-

ти вірою у переваги багатодисциплінарного підходу; 3) незадоволеності каузальним емпіризмом класичної і неокласичної економіки, що виражалася у пропозиціях проводити деталізовані кількісні дослідження; 4) прагненні до більшого суспільного контролю над бізнесом, іншими словами, позитивному ставленні до державного втручання в економіку [12, с. 36].

Визнавши за державою роль важливого чинника впливу на економічне життя суспільства, українські економісти намагалися з'ясувати межі таких регулюючих дій, оскільки «питання про межі і ступінь втручання держави в економічну діяльність народу», на думку Д.І. Піхна, зокрема, вважалося «одним із найбільш важких питань у теорії і практиці, в державознавстві та економічній науці» [14, с. 1]. За умов поступової соціалізації економічного життя предметом аналізу українських економістів стали також суспільні інститути та їхній вплив на економічні процеси, зокрема діяльність представницьких організацій великого капіталу (з'їздів вугле- та гірничопромисловців). На цій основі у вертикальній структурі ринкової економіки виділялося три ланки: держава – представницькі організації великого капіталу – приватний капітал у різних формах. У працях П.І. Фоміна, М.І. Тугана-Барановського, В.Ф. Левитського, К.Г. Воблого наголошувалося також на зростаючій ролі профспілок та різноманітних кооперативних організацій.

Висновки. Багатоплановість, системний підхід та комплексність проведених досліджень обумовили глибокий рівень аналізу в українській економічній думці зазначеного періоду проблем генези ринкової економічної системи, її сутності, характерних рис та закономірностей розвитку. Цьому сприяли методологічний плюралізм в дослідженнях українських учених, макроекономічний підхід до аналізу економічної дійсності, позитивне ставлення переважної більшості дослідників до ідеї активної ролі держави у регулюванні економічних процесів. Методологічний плюралізм в українській економічній думці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. зумовив появу низки ґрунтовних соціально-етичних (М.І. Туган-Барановський), соціально-психологічних

(М.Х. Бунге, Д.І. Піхно, Р.М. Орженцький, О.Д. Білімович), релігійно-філософських (С.М. Булгаков), економіко-математичних та статистичних (Є.Є. Слуцький, К.Г. Воблій) досліджень, які доповнювали, деталізували, поглиблювали економічний аналіз природи ринкового господарства.

1. *Булгаков С.Н.* Философия хозяйства / С.Н. Булгаков. – М. : Наука, 1990. – 412 с.
2. *Бунге Н.Х.* Очерки политико-экономической литературы / Н.Х. Бунге. – СПб., 1895. – 465 с.
3. *Бунге Н.Х.* Банковые законы и банковая политика / Н.Х. Бунге // Сборник государственных знаний. – Т. 1. – СПб., 1874. – С. 67–96.
4. *Бунге Н.Х.* Рец. на кн.: А. Чупров «Железнодорожное хозяйство, его экономические особенности и его отношение к интересам страны» (М., 1875) / Н.Х. Бунге // Вестник Европы. – 1876, март. – С. 314–352.
5. *Гайдай Т.В.* Методологічні засади економічної спадщини С.М. Булгакова / Т.В. Гайдай // Історія нар. госп-ва та економ. думки України : міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 33–34. – К., 2002. – С. 150–160.
6. *Железнов В.Я.* Очерки политической экономии / В.Я. Железнов. – 6-е изд., испр. и дополн. – М., 1908. – 858 с.
7. Історія економічної думки України: навч. посібник / Р.Х. Васильєва та ін. – К. : Либідь, 1993. – 272 с.
8. Історія Київського університету. 1834–1959 / Упор. Жмудський О.З. – К., 1959. – 627 с.
9. *Коропецький І.-С.* Українські економісти XIX століття та західна наука / І.-С. Коропецький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
10. *Левитський В.Ф.* Задачи и методы науки о народном хозяйстве / В.Ф. Левитский. – Ярославль, 1890. – 260 с.
11. *Лист Ф.* Национальная система политической экономии. Граф С.Ю. Витте. По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист. Д.И.Менделеев. Толковый тариф / Ф. Лист. – М. : Изд-во «Европа», 2005. – 379 с.
12. *Негиши Т.* История экономической теории / Т. Негиши ; пер. с англ. – М. : АО «АспектПресс», 1995. – 462 с.
13. *Пихно Д.И.* Основания политической экономии / Д.И. Пихно. – К., 1890. – 260 с.

14. *Пихно Д.И.* О свободе международной торговли и протекционизме: Речь, читанная на торжественном акте Императорского университета Св. Владимира 8 января 1889 г. / Д.И. Пихно. – К., 1889. – 26 с.
15. *Ущатовський Ю.В.* Ідеї інституціоналізму в економічній думці України XIX – початку XX ст. : монографія / Ю.В. Ущатовський. – К. : КНЕУ, 2012. – 259 с.

Транслітерований список джерел

1. *Bulgakov S.N.* Filosofiya khozyaistva / S.N. Bulgakov. – M. : Nauka, 1990. – 412 s. [in Russian]
2. *Bunge N.Kh.* Ocherki politiko-ekonomicheskoi literatury / N.Kh. Bunge. – SPb., 1895. – 465 s. [in Russian]
3. *Bunge N.Kh.* Bankovye zakony i bankovaya politika / N.Kh. Bunge // Sbornik gosudarstvennykh znaniy. – T. 1. – SPb., 1874. – S. 67–96. [in Russian]
4. *Bunge N.Kh.* Rets. na kn.: A. Chuprov «Zheleznodorozhnoe khozyaistvo, ego ekonomicheskie osobennosti i ego otnoshenie k interesam strany» (M., 1875) / N.Kh. Bunge // Vestnik Evropy. – 1876, mart. – S. 314–352. [in Russian]
5. *Gaidai T.V.* Metodologichni zasady ekonomichnoi spadshchyny S.M. Bulgakova / T.V. Gaidai // Istoryia nar. gosp-va ta ekonom. dumky Ukrainy : mizhvid. zb. nauk. prats. – Vyp. 33–34. – K., 2002. – S. 150–160. [in Ukrainian]
6. *Zheleznov V.Ya.* Ocherki politicheskoi ekonomii / V.Ya. Zheleznov. – 6-e izd., ispr. i dopoln. – M., 1908. – 858 s. [in Russian]
7. Istoryia ekonomichnoi dumky Ukrainy: navch. posibnyk / R.Kh. Vasilieva ta in. – K. : Libid, 1993. – 272 s. [in Ukrainian]
8. Istoryia Kyivskogo universytetu. 1834–1959 / Upor. Zhmudskiyi O.Z. – K., 1959. – 627 s. [in Ukrainian]
9. *Koropetskyi I.-S.* Ukrainski ekonomisty XIX stolittya ta zakhidna nauka / I.-S. Koropetskyi. – K. : Lybid, 1993. – 192 s. [in Ukrainian]
10. *Levitskii V.F.* Zadachi i metody nauki o narodnom khozyaistve / V.F. Levitskii. – Yaroslavl', 1890. – 260 s. [in Russian]
11. *List F.* Natsional'naya sistema politicheskoi ekonomii. Graf S.Yu. Vitte. Po povodu natsionalizma. Natsional'naya ekonomiya i Fridrikh List. D.I. Mendeleev. Tolkovyi tarif / F. List. – M. : Izd-vo «Evropa», 2005. – 379 s. [in Russian]

-
12. *Negishi T.* Istoriya ekonomicheskoi teorii / T. Negeshi ; per. s angl. – M. : AO «AspektPress», 1995. – 462 s. [in Russian]
 13. *Pikhno D.I.* Osnovaniya politicheskoi ekonomii / D.I. Pikhno. – K., 1890. – 260 s. [in Russian]
 14. *Pikhno D.I.* O svobode mezhdunarodnoi torgovli i protektsionizme: Rech', chitannaya na torzhestvennom akte Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira 8 yanvarya 1889 g. / D.I. Pikhno. – K., 1889. – 26 s. [in Russian]
 15. *Ushchapovskyi Yu.V.* Idei instytutsionalizmu v ekonomichnii dumtsi Ukrainy XIX – pochatku XX st. : monografiya / Yu.V. Ushchapovskyi. – K. : KNEU, 2012. – 259 s. [in Ukrainian]

Одержано 10.09.2013.